

*Кузенко Г. М.,**докторант кафедри германської і фіно-угорської філології
Київського національного лінгвістичного університету*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. У статті розкривається коротка історія становлення українського художнього перекладу, його роль в освоєнні культур інших народів та збагаченні власної літератури.

Ключові слова: історія художнього перекладу, теоретики та практики перекладу, напрями художнього перекладу.

Постановка проблеми. Розвиток українського перекладу мав досить тривалу й складну історію, проте саме такі перешкоди зробили його більш досконалим і визначним. Історія українського перекладу має свої особливості порівняно з класичною схемою більшості європейських літератур: спершу переклад Біблії, потім античних творів, тоді сучасників і загалом авторів національних літератур.

Художній переклад посідає особливе місце в історії української культури. За умов, що склались на українських землях протягом XIX – XX ст., можливості розвитку оригінальної літератури були обмеженими. Натомість художній переклад міг розвиватись порівняно вільно, тому й перейняв на себе основну, на наше переконання, функцію художньої літератури – функцію розвитку та збереження національної мови. Склалась парадоксальна ситуація, коли живлення літературної мови значною мірою перенеслося з оригінальної літератури на перекладну.

Метою статті є розгляд теоретичних засад української школи художнього перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Р. Зорівчак з приводу наведеного пише: «З'явилось в нас чимало невігласів, які (чи з власного безголов'я, чи на догоду комусь) намагаються ствердити, що й перекладацької школи в Україні ніколи не було, і успіхи нашого перекладознавства в найкращих випадках спорадичні. Адже найлегше подолати, підкорити той народ, якого вдалося поступово, підступно переконати, що в його культурі нічого не існувало» [7, с. 5].

Перед українськими перекладачами кінця XIX – початку XX ст., як і перед їхніми попередниками, стояли завдання просвітницького й культуротворчого, а також естетичного характеру. Просвітницький пафос їх діяльності поставав із того, що із часів поразок у козацьких війнах, наслідком чого стали обрусіння української шляхти, міщанства й духівництва, остаточне запровадження кріпацтва, ліквідація Гетьманщини та полкового устрою України, а разом із ними – української церкви та українського шкільництва, – селяни залишалися останньою незрусифікованою суспільною верствою України, а також потенціальним резервом для національного відродження. Невіддільним від просвітницького в останній третині XIX ст. став культуротворчий аспект праці українських перекладачів: після загибелі розвиненої барокової (зокрема й книжної) культури XVII – початку XVIII ст. із часом визрівала потреба культурно-будівництва на новоевропейських засадах. Специфічна роль

у цьому відбудовчому процесі належала українському художньому перекладу: його матеріалом була жива українська мова як інструмент національної ідеї, а в ширшому плані – українська культура в цілому як унікальний спосіб бачити світ, а саме в колі інших європейських і світових мов та інших національних культур [6].

У сучасних дослідженнях сформувалось розуміння двох течій в історії українського перекладу [3; 5].

Перша, «класична», походить від М. Старицького та І. Франка; сягнувши вершин у неокласиків, вона виявляється сьогодні в практиці більшості провідних майстрів: від Г. Кочура до М. Москаленка. Її представникам притаманне тяжіння до вироблених літературних норм, орієнтація на новітню європейську й національну традицію, обережне ставлення до експерименту в галузі форми та лексики, прагнення відтворювати стилеві риси оригіналу переважно засобами нормативної мови.

Другу, «фольклорну», течію, що спирається на усну творчість і традиції бароко, репрезентують П. Куліш, І. Костецький, В. Барка, М. Лукаш. Представникам цієї течії властива схильність до експериментів, використання фольклорного й діалектного матеріалу для відтворення стилевих особливостей першотвору.

В Україні інтенсивний розвиток художнього перекладу починається в 20–30 рр. XIX ст. Поети-романтики перекладають твори російської та польської літератури. Л. Боровиковський (1806–1886 рр.) робить вільний переклад «Світлани» В. Жуковського (під назвою «Маруся»). Більшість українських перекладів цього часу не відтворює національну своєрідність оригіналів чи принаймні їхні формальні характеристики: поети скорочують або, навпаки, розширюють тексти оригіналів [6].

У 1840–1850-х рр. чільне місце в історії українського художнього перекладу посідає Т. Шевченко (1814–1861 рр.). У циклі «Давидові псалми» поет об'єднує власні переклади з переспівами окремих біблійних віршів: зберігаючи образну систему оригіналів, перекладач часто надає їм іншого ідейного забарвлення.

1863 р. вийшов Валуєвський циркуляр, який обмежував друкування творів українською мовою. В Україні не існувало елементарних умов для розвитку майстерності художнього перекладу.

У другій половині XIX ст. спостерігається розквіт творчої діяльності М. Старицького, який увійшов до історії вітчизняного перекладу завдяки роботі з «Гамлетом» В. Шекспіра, сербським народним епосом, поезією М. Лермонтова («Демон»), О. Пушкіна та М. Некрасова. Художній переклад у виконанні М. Старицького стає справжньою лабораторією зі створення нових засобів поетичної мови, зокрема й неологізмів [5].

П. Куліш (1819–1897 рр.) переклав 15 п'єс В. Шекспіра, твори Й. Гете, Ф. Шиллера, Дж. Байрона, Г. Гейне та інших митців. Частина його перекладів є наближеними до переспівів.

Трохи пізніше розгортається перекладацька діяльність великого поета та вченого І. Франка (1856–1916 рр.), автора численних перекладів із багатьох мов світу. Він переклав першу частину «Фауста» Й. Гете, «Мертві душі» М. Гоголя, політичну лірику Г. Гейне, велику кількість творів О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, А. Міцкевича, балади й пісні західноєвропейських народів, твори античних майстрів. І. Франко в статті «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» критично проаналізував польський переклад свого відомого вірша, обстоюючи необхідність повноцінного художнього перекладу, який здатен відтворювати оригінал у єдності його форми й змісту.

Леся Українка (1871–1913 рр.) відома в історії українського художнього перекладу своєю роботою над десятками ліричних віршів Г. Гейне, прозою М. Гоголя та М. Горького, уривками з творів Гомера, Данте, Дж. Байрона, ліричними піснями давнього Єгипту та гімнами з давньоіндійської «Рігведи».

П. Грабовський виконав багато перекладів із мов народів Східної Європи, Америки та Російської імперії. Він працював за допомогою підрядників, які готували для нього його товариші – політичні виступи. Найкращі переклади П. Грабовського є видатними художніми творами, які, проте, дають чітке уявлення про оригінал. Сам перекладач писав: «У кожному творі для мене мають увагу головна думка та загальний характер, дрібниці мені – ніщо» [5, с. 35].

Перекладознавчі публікації в Україні впродовж XIX ст. дедалі більше акцентували на засвоєнні здобутків світової цивілізації через переклади як одну з основних вимог до творення сучасної національної літератури, а отже, і нації. Розвиток перекладу, який останньої третини XIX ст. досягнув високого рівня (власне переклади замінили травестії та переспіви), лише тепер міг забезпечити матеріал, щоб встановити критерії якості перекладу та почати усвідомлювати, як ці критерії відрізняються з історичної й типологічної позиції. Ці питання лягли в основу перекладознавчої концепції І. Франка, який обґрунтував націєтворчу роль перекладу, розвинув перекладознавчий аналіз у руслі інтерпретаційно-стилістичної методики, а також вивчав окремі питання теорії й історії художнього перекладу. Саме тому основоположником українського перекладознавства доцільно вважати саме І. Франка, чия концепція сформувалась упродовж 1880–1910-х рр. [3].

Період становлення перекладознавства як наукової та навчальної дисципліни в Україні (після Першої світової війни до Другої світової війни) є вагомим для українського перекладознавства. Дослідники розглядали, як український читач сприйматиме переклади: із часової перспективи (Г. Іваниця) чи просторової (І. Кулик). Такі розв'язки модифікували вибір перекладацької стратегії. Науковці також вивчали переклади в діахронному плані, намагаючись визначити, які давні переклади можна рекомендувати сучасному читачу. Саме історичні дослідження могли вказати на місце перекладної літератури в цільовій культурі (М. Зеров), виявити розвиток мовних засобів під впливом перекладів (М. Зеров, А. Ніковський), з'ясувати особливості перекладів того ж автора в різні періоди (П. Тиховський). До становлення історії перекладу як окремої дисципліни найбільше спричинився М. Зеров. Його курс історії української літератури XIX ст. охоплював перекладну літературу як рівноцінну частину української літератури та формулював окремі критерії для оцінки перекладів у різні періоди літературного процесу [2]. Дослідник О. Фінкель розвинув лінгво-

стилістичну концепцію перекладу, у межах якої виділено три види перекладу: прозовий нехудожній, прозовий художній і віршовий.

Українське перекладознавство впродовж XX ст. пройшло тривалий та складний шлях. Чільне місце як теоретик і практик українського художнього перекладу XX ст. посідає М. Рильський (1895–1964 рр.). Зокрема, він переклав поему А. Міцкевича «Пан Тадеуш», поему Вольтера «Орлеанська діва», роман О. Пушкіна «Свєген Онєгін», новели Г. де Мопассана, оповідання Дж. Лондона, повісті М. Гоголя, трагедії В. Шекспіра, сотні ліричних творів російських, білоруських, французьких і німецьких авторів.

М. Бажан (1904–1983 рр.) переклав «Витязя в тигровій шкурі» Ш. Руставелі, «Фархад і Ширін» А. Навої, «Моцарта і Сальєрі» О. Пушкіна, твори Й. Гете, Ф. Гельдерліна, Р. Рільке тощо. Його переклади характеризує відтворення найтонших нюансів думки автора в поєднанні з глибокою увагою до особливостей поетичної мови оригіналу, зокрема її ритміки й фонетики.

Б. Тен (1897–1983 рр.) – автор багатьох перекладів із давньогрецької («Іліада» й «Одіссея» Гомера, трагедії Есхіла та Софокла, комедії Аристофана), англійської (трагедії В. Шекспіра), німецької (драми Ф. Шиллера), польської (драми Ю. Словацького, поезії А. Міцкевича), російської («Живий труп» Л. Толстого) мов. У його перекладах глибина наукового проникнення до оригіналу сполучається із залученням широкого спектра засобів української мови.

Трагічні події 1930 рр. вивели з рядів українського перекладу таких талановитих митців, як М. Зеров, В. Підмогильний, М. Драй-Хмара, М. Вороний, П. Пилипович, Д. Загул, які вважалися представниками «розстріляного Відродження».

У другій половині 1940 – на початку 1950 рр. відбувається активізація перекладацької діяльності, проте об'єктом перекладу виступає переважно російська радянська література, що було негативним чинником, адже кількість перекладів з інших мов значно зменшилася. Також з'явилася практика перекладати іншомовні твори не з оригіналів, а з їх російських перекладів. Цього ж часу своєрідно відроджується практика буквального перекладу через штучне наближення української мови перекладів до російської мови оригіналів; з'явився своєрідний «перекладацький» варіант української мови, повний калькувань, штучно створених слів і граматичних конструкцій.

Кінець 1950 – початок 1960 рр. – період «відлиги», під час якого було послаблено ідеологічний контроль Москви, що дало можливість частково виправити ситуацію з перекладами. Починає виходити журнал «Всесвіт», спеціально присвячений перекладам іншомовних художніх творів. У видавництвах відкриваються відділи перекладної літератури. Видавництво «Дніпро» починає друкувати серії перекладних книжок: «Бібліотека світової класики», «Вершини світового письменства», «Перлини світової лірики», «Зарубіжна новела». Виходять антології й зібрання творів класичних зарубіжних авторів. Починають активно перекладати не лише з відомих європейських мов, а й з іспанської, італійської, шведської, датської, грецької, східних мов тощо. З поєднання практики перекладів та теоретичних розробок формується відома українська школа художнього перекладу. Згадаємо про двох найвідоміших представників цієї школи: Г. Кочура та М. Лукаша.

Г. Кочур був справжнім ерудитом, знавцем світової літератури. Він був засуджений і провів у таборах 10 років за зви-

нуваченням в українському націоналізмі. Після повернення до України став організатором літературних сил, насамперед молодих перекладачів. Г. Кочур є автором 371 публікації: літературознавчих нотаток, енциклопедичних статей, рецензій і ґрунтовних розвідок, у яких дослідник перекладознавчої критики розглядав важливі питання історії українського художнього перекладу. Ґрунтовне вивчення перекладацької й перекладознавчої спадщини вченого розпочалось наприкінці 1980-х рр. [4].

Яскравою постаттю у світі художнього перекладу був М. Лукаш. Він був поліглотом і перекладав із 14 мов. Його особливістю був сміливий підхід до вирішення складних перекладацьких завдань, він часто експериментував із мовними засобами. Тривалий час його переклади було заборонено друкувати, а сам автор перебував фактично під домашнім арештом.

Спадщина науковця В. Коптілова кінця 1960-х – початку 1970-х рр. як підсумок третього, повоєнного, періоду розвитку українського перекладознавства закладає основи нової епохи розвитку. Дискусії про літературознавчу чи лінгвістичну природу теорії перекладу лише підтверджують розуміння, що теорія перекладу охоплює і лінгвістичний, і літературознавчий аспекти, залишаючись відмінною від цих обох галузей філології, а отже, має окрему структуру, свої особливі цілі й методи. Загальними засадами перекладознавчої концепції В. Коптілова є такі: 1) перекладність кожного твору з будь-якої мови будь-якою іншою; 2) можливість і потреба перекладу художнього твору в єдності його змісту й форми; 3) збереження в художньому перекладі того ж співвідношення між частиною та цілим, яке наявне в оригіналі [6]. У центрі теорії перекладу перебуває поняття перекладності, яке тісно пов'язується з питанням співвідношення об'єктивного й суб'єктивного в перекладі. В. Коптілов розглядає неперекладність як явище та з'ясовує об'єктивну основу перекладів. На його думку, сприйняття перекладу, як і будь-якого художнього твору, – це явище суб'єктивне, проте кожний переклад має досить об'єктивну генезу й функцію. Тому кожний перекладач має розглядати твір як результат «двох епох», «двох середовищ» та «двох стилістичних систем» [7, с. 50–51].

М. Новикова в центрі своїх наукових зацікавлень поставила питання про співвідношення поетики перекладу й поетики оригіналу та про розмаїття метаморфоз, яких зазнають образи першотвору в перекладі.

Критичні статті на тему перекладу з оригіналом друкує В. Радчук. З рецензіями на нові переклади, оглядами перекладної літератури, проблемними публікаціями звертаються зі сто-

рінок фахової періодики Р. Зорівчак, О. Чередниченко, П. Бех, М. Стріха, К. Шахова, В. Карабан, І. Корунець, Л. Черноватий, Л. Коломієць, О. Ребрій та інші науковці.

Висновки. Отже, варто зазначити, що праці видатних українських перекладачів дають можливість досягнути духовні скарби інших народів, таким чином розвиваючи власну літературну мову, розширити коло понять, збагатити національну культуру. Уже зараз можна стверджувати про унікальність і високий рівень української школи перекладознавства, яка посідає самостійне місце у світовому перекладознавстві.

Література:

1. Березіна В. Переклад – міст між мовними світами? (на підґрунті філософської герменевтики Г.-Г. Гадамера) / В. Березіна // Філософська думка. – 2009. – № 1 : Феноменологія сьогодні. – С. 43–53.
2. Брюховецький В. Микола Зеров: літературно-критичний нарис / В. Брюховецький. – К. : Радянський письменник, 1990. – 309 с.
3. Зорівчак Р. Внесок Івана Франка в розвиток перекладознавчої думки в Україні / Р. Зорівчак // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матер. Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / редкол. : Л. Бондар, М. Гнатюк, І. Денисюк та ін. – Львів : Світ, 1998. – С. 41–46.
4. Коптілов В. Першотвір і переклад (роздуми і спостереження) / В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 215 с.
5. Корунець І. Вступ до перекладознавства : [підручник] / І. Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2008. – 512 с.
6. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / М. Стріха. – К. : Факт ; Наш час, 2006. – 344 с.
7. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя : [монографія] / Т. Шмігер. – К. : Смолоскип, 2009. – 342 с.

Кузенко Г. Н. Теоретические основы украинской школы художественного перевода

Аннотация. В статье раскрывается краткая история становления украинского художественного перевода, его роль в освоении культур других народов и обогащении собственной литературы.

Ключевые слова: история художественного перевода, теории и практики перевода, направления художественного перевода.

Kuzenko H. Theoretical foundations of Ukrainian school of literary translation

Summary. The article highlights the brief history of the formation of Ukrainian literary translation, its role in the development of other cultures and enriching own literature.

Key words: history of literary translation, theorists and practice of translation, literary translation direction.